

EL PROCÉS DE FRANCESC DE LA VIA, UNA NOTA DE SOCIETAT GIRONINA DE L'ANY 1406

No gaire lluny de la seu d'aquest congrés, en una casa que probablement es trobava en algun punt de l'actual carrer dels Ciutadans de Girona, l'any 1406 Francesc de la Via va imaginar i escriure un llarguíssim poema de més de tres mil versos que la filologia moderna ha batejat amb el títol entre forense i curialesc de *Procés de Corona d'aur contra en Bertran Tudela*. El text, conservat adèspot i en testimoni únic al segon tom del Cançoner Vega-Aguiló, està mancat dels primers quaranta versos, perduts amb la tira de paper estripat de l'actual f. 2 del ms. 8. Per si això fos poc, els fulls que segueixen a continuació d'aquest estan afectats per una malcarada taca d'humitat que impedeix de llegir moltes de les paraules copiades en la part superior d'algunes pàgines, cosa que ha valgut a l'autor el faceciós sobrenom modern de *poeta remullat*.

D'aquest escriptor, que era el fill primogènit del cèlebre jurista gironí Ramon de la Via, se'n coneix tan sols, i encara de manera parcial, allò que ara anomenaríem la faceta pública: va ser sotsveguer de Girona entre els anys 1405 i 1408 (Guilleré 1992-93: I, 137; II, 275-277), és atestat en les llistes de prohoms de la mà major de la seva ciutat entre els anys 1412 i 1433 (Clara 1984: 100-201), se'l documenta com a jurat l'any 1416, i com a sobreposat d'obres el 1431¹. Gràcies a aquestes dades i a altra informació procedent de protocols sobre la família De la Via, l'historiador Josep Clara va poder establir fa anys que el poeta devia néixer poc abans del 1380, i que va morir pels volts del 1443, segurament poc després del 31 de gener, que és la data en què va fer testament per última vegada i a partir de la qual el seu nom desapareix dels registres notariais.

1. Arxiu Municipal de Girona, Administració municipal. Correspondència dels jurats 1416, lligall 8. L'altre document, editat per Clara (1984: 216), es troba a l'Arxiu Històric de Protocols de Girona, notaria 5a de Girona (N. Frugell), vol. 465. El pas de Francesc de la Via per l'administració reial, com veurem més endavant, es pot seguir també en d'altres documents de la cancelleria d'anys anteriors, més acostats al moment de composició del poema que ens interessa.

L'obra de Francesc de la Via comprèn tres poemes llargs en noves rimades i codolades (el *Procés*, *A Bella Venus* i el *Llibre de fra Bernat*), dues cançons d'amor i una cobla adreçada al cavaller Narcís de Sant Dionís en forma de *demanda* que l'interpel·lat respon «en dues maneres», amb dues cobles del mateix estrofisme. Els dos poemes lírics i el *Llibre de fra Bernat* no contenen cap indicatiu que permeti aventurar una datació segura. Sí que es pot afirmar, en canvi, que *A Bella Venus*, que és un curiós experiment liriconarratiu on es combinen elements formals propis del salut d'amor, la tençó, la demanda i l'epístola clàssica, va ser escrit aproximadament entre els anys 1415-20 i 1425-28 (Llorens 1935: 97 i Pacheco 1997: 26). Fou el mateix Francesc de la Via, però, qui es va encarregar de datar amb precisió el seu poema llarg més ambiciós, el *Procés*, situant-ne l'acció de manera concreta entre els dies 6 de maig i 24 de juny de l'any 1406. Així, l'episodi comença:

a sis del mes gentils
 quez hom apelha mays,
 que'l jorn fon bels e gays (vv. 585-587)

i s'acaba quan tots els personatges es reuneixen en un jardí florit de Girona:

per ausir la sentença
 lo jorn de Sant Johan (vv. 2625-2626)

En l'endemig, i a través d'una argúcia narrativa molt escenogràfica, un dels personatges aporta una carta on es deixa constància de l'any:

Dada'l derrer d'abril
 l'any quatre cens e sis (vv. 578-579)

És evident que això no significa pas que el poema hagi estat necessàriament escrit de cap a cap durant aquests dos mesos de l'any 1406, però sí que és un indicador a tenir en compte: un text tan farcit d'al·lusions a persones del món real en què va viure l'autor, vertebrat per una acció que transcorre dins els límits de coordenades espaciotemporals tan concretes, no s'escriu si no és a poca distància cronològica d'allò que es vol retratar en la ficció narrativa. Més que més quan tot plegat, com endevina el lector, està basat en alguna anècdota autèntica, ocorreguda de veritat: una broma així només resulta efectiva si el públic al qual s'adreça encara té fresc a la memòria el succés del cas.

La trama argumental s'inicia a l'alba del 6 de maig de 1406 amb la descripció dels refilets matiners d'una graciosa niuada d'ocells poliglotes que canten en francès des d'un bosquet de l'horta de Girona. L'improvisat oient del concert no és altre

que el narrador de la història, Francesc de la Via, sotsveguer de la ciutat. A punta de clar, quan els ocells es dispersen, entra en escena una dama de gran bellesa que s'acosta cavalcant al narrador i l'informa que té la prosaica intenció de cursar un «clam de pau i treva» contra un tal Bertran Tudela. L'acusació és el furt d'un quant i la publicació d'una cobla difamatòria on el criminal es vanta del robatori. En sentir això, el sotsveguer no es pot estar de riure per sota el nas (naturalment, perquè l'acusació resulta forassenyada fins a l'absurd, però també per una altra raó, no tan evident, que es desvelarà més endavant en el text). També es vol fer somriure el lector, em sembla, que descobreix així com el poema no és la falla meravellosa i cavalleresca que l'exordi semblava prometre, sinó una altra mena de producte literari. A la fi, davant la insistència de la senyora, el sotsveguer De la Via es veu obligat a posar en marxa la complexa maquinària de l'administració reial per tal de cursar el clam: un escrivà d'ofici llegeix públicament la querella, que ascendeix a la desorbitada xifra de cent mil florins, i després es presenta una lletra d'absolució amb segell bisbal que també és llegida en públic. A la vista de tot plegat, el sotsveguer nomena com assessor el seu amic Guillem Icart, jurista, amb la qual cosa el plet queda admès a tràmit.

La resta del poema (que encara té ben bé 2400 versos) narra fil per randa el desenvolupament d'aquest procés judicial, que segueix al peu de la lletra les fases i diligències administratives de qualsevol plet comunal conduït segons les lleis i consuetuds de l'època (ben conegudes, per cert, de l'autor, que no s'està de citar-les al text: vv. 792-804). El grau de verisme buscat és tal que, fins i tot en els documents fingits que es van aportant al llarg del procés (lletres citatòries, cartes d'absolució, declaracions de fermaça), sempre en vers naturalment, s'hi reproduïx amb sorregueria la sintaxi forense i l'eloqüència tribunicia d'aquesta mena de protocols.² L'única diferència és que, en aquest «fayt» literari, que parteix d'una ofensa només possible en el marc legal de les regles de la *fin'amors*, les autoritats i els exemples argüïts per uns i altres són els versos dels grans trobadors i poetes del passat.³

Tornem però al nus de la història: un cop acceptat el clam de la dama, el dia 7 el sotsveguer envia un saig a la cort de Barcelona, que és on es troba en aquest moment en Tudela, l'acusat, per tal de lliurar-li en mà la lletra citatòria. Tres dies

2. Cal dir que aquest vessant del text ha estat conspícuament analitzat per Pacheco (1997) en les notes que acompanyen la seva edició del poema, notes sense les quals tindríem treballs a entendre el sentit de moltes expressions i el perquè de moltes sinuositats retòriques en la narració.

3. Per a una primera aproximació a les citacions del text, dues de les quals pertanyen a poemes copiats al mateix Cançoner Vega-Aguiló, vegeu Massó (1923). S'ha ocupat també de l'assumptu Isabel de Riquer (1992) i (1993), que considera els poemes narratius de Ramon Vidal de Besalú com la font principal del rànquing trobadoresc del *Procés* i de la resta de narracions en vers catalanes posteriors. Sembla que, en efecte, cal atorgar a aquest trobador, nostàlgic empedreït del temps passat, i atent com cap altre als preceptes de la tractadística poètica, l'honor d'haver inaugurat la moda d'incrustar cobles i cançons, com a reforç dialèctic, en el teixit de la narració, generalment en noves rimades (Field 1989: 47).

després, altra vegada a Girona, el saig relata amb pèls i senyals el resultat de la seva missió, descrivint l'ambient selecte i refinat que ha trobat al palau reial, i reportant com l'escrivà de la cancelleria Bartomeu Gras s'ha encarregat de redactar la carta de presentació de l'acusat, amb els cavallers Antoni Torrelles, Simon Miró i Lluís Carbonell com a testimonis. Per fi, el 23 de maig, en Tudela i el seu seguici arriben a la ciutat de Girona i tots es preparen per al procés pròpiament dit, que es desenvolupa, segons el costum, en forma de debat entre els dos contrincants, recolzats per les respectives fermances.

Al llarg del *Procés*, entre l'escenari principal de la cort del veguer de Girona i el ràpid tràiler barceloní que l'autor projecta mitjançant la narració del saig, el lector veu desfilant fins a trenta-tres personatges diferents, gairebé tots amb noms i cognoms reals, i amb esment detallat dels seus càrrecs i oficis a l'administració reial. A hores d'ara la majoria d'aquests personatges ja han estat feliçment identificats: una bona part dels oficials gironins de la vegueria, per exemple, figuren al *Manual d'acords* de la ciutat de l'any 1406 o als manuals d'anys poc anteriors o posteriors. D'altres, en canvi, com els tres cavallers i l'escrivà que assisteixen Bertran Tudela a la cort de Barcelona, cal anar-los a buscar als registres de la cancelleria reial d'aquells anys.⁴

Curiosament, però, encara no se sap res sobre la identitat de la parella protagonista del poema. Pel que fa a la dama, esmentada sempre amb l'apel·latiu «Senyora de valor» o a través del *senhal* poètic «Corona d'aur», la veritat és que poca cosa es pot indagar sobre la seva personalitat (el tetrasil·lab que conté el *senhal*, d'altra banda, no apareix registrat en la llista de Riquer 1944). No passa el mateix amb Bertran Tudela, l'amant acusat de robar una penyora i fer circular públicament una cobla indiscreta. L'objectiu d'aquesta comunicació és sobretot d'escatir la identitat del protagonista masculí del poema i l'anècdota que hi subjau, i, de passada, posar a l'abast dels lectors interessats nova documentació d'arxiu que permeti conèixer o afinar el perfil d'altres personatges del text poc o gens coneguts. Abans, però, recordaré breument la figura de l'autor-narrador, que ben mirat és l'únic i veritable factòtum d'aquesta història, sobre el qual encara es pot afegir alguna notícia d'interès.

La ficció realista del *Procés* és narrada en primera persona per un personatge anomenat Francesc de la Via que assegura exercir el càrrec de sotsveguer de la ciutat de Girona (primer esment al v. 116). Tot i que la dada havia semblat sempre d'allò més versemblant als estudiosos que s'han ocupat del text (Massó, Riquer, Pacheco), el cas és que no ha estat documentada fins fa relativament poc. De fet, havia estat registrada per Guilleré (1992-93: I, 137) en les seves llistes d'oficials municipals gironins, però els filòlegs l'havíem passada per malla.⁵ El nomenament oficial del poeta al

4. Vegeu el seguiment que fa de cadascun d'ells Pacheco (1997) en les seves notes al text.

5. «No podem provar que hagués estat sots-veguer de Girona l'any 1406, com ell mateix ens diu en el *Procés*, però tampoc no podem negar-ho» (Pacheco 1997: 22).

càrrec de sotsveguer, doncs, fou emès el 16 de gener de 1405. Tres anys més tard, el 26 de gener de 1408, com correspon per llei, ja és un altre individu, Bernat Busquets, qui resulta nomenat per al mateix càrrec (ACA, canc., reg. 2219, ff. 97v-98r, 162r).

El mes de març d'aquell any, però, 1408, el sotsveguer Francesc de la Via encara figura com a testimoni en un protocol notarial inèdit signat per Dalmau de Darnius (AHG, notaria de Girona núm. 10 [Bonanat Nadal, núm. 9, f. 2r]). El notari encarregat d'aixecar acta de la declaració, ves per on, és Bonanat Nadal, un dels personatges gironins que intervenen al poema i que encara quedaven per identificar.⁶

Ara, doncs, sabem amb certesa que el narrador i personatge de ficció Francesc de la Via és un clon exacte de l'escriptor de carn i os (fins i tot en les dates precises en què exerceix el càrrec de sotsveguer). Això convida a suposar que moltes de les altres al·lusions i notes de societat que esquitxen el text del *Procés*, més que no pas fruit de la fantasia desbordant de l'autor, són el reflex fidel d'una realitat històrica concreta: l'entorn sociocultural en què va viure Francesc de la Via i la galeria de persones reals amb qui devia compartir funcions administratives i aficions literàries.

Un d'aquests individus és el cavaller Dalmau de Darnius, que té un paper secundari en el *Procés* (vv. 356-363), i que va ser veguer i batlle de la ciutat justament en els mateixos anys en què el poeta exercia el càrrec de sotsveguer. Segons ens explica la dama del guant robat, en el moment de presentar la desmesurada querella «mossènyer Darnius» era al llit amb febre, incapacitat per al seu càrrec: una argúcia narrativa que permet a Francesc de la Via d'acaparar el protagonisme absolut en l'acció del relat. És evident que Darnius i de la Via es coneixien bé: de fet, van ser nomenats als respectius càrrecs amb un sol dia de diferència (el 15 i el 16 de gener de 1405 [ACA, canc., reg. 2218, f. 126v]), i devien coincidir, com és natural, en la majoria d'actes relatius al govern de la ciutat durant aquells tres anys. No cal dir que el retrat de Darnius que dibuixa el narrador del *Procés*, malgrat el trist paper de malalt enllitat que li encoloma, és eminentment laudatori. Dalmau de Darnius, senyor d'aquesta petita localitat muntanyenca, va ser un personatge de certa rellevància en la política gironina de començaments del xv. Se'l coneix pels càrrecs governatius que va ocupar en l'administració reial i per la seva actuació, com a sotasignant de l'anomenada Unitat dels cavallers de Girona, durant les maniobres diplomàtiques prèvies al Compromís de Casp (vegeu Sobrequès 1973: 208, 231, 246, 255 i 262; i també Pacheco 1997: 175, n. 357).

6. El retrobem exercint el seu ofici en d'altres documents relatius a la família De la Via: per exemple, en un protocol estès per la mare del poeta, Margarida Cantó, l'any 1402 (AHG, Notaria de Girona núm. 10 [Bonanat Nadal, núm. 7, sense foliació]). A l'AHG es conserven violaris del notari Bonanat Nadal des dels anys 1363-65 fins a 1409-11. Vegeu també Juliol i Albertí (2001: docs. 56, 76 i 77).

Les notícies sobre Francesc de la Via, fora ja dels marges cronològics establerts en la ficció del poema, es completen amb un seguit de cinc cartes de la cancelleria reial, escrites entre els anys 1416 i 1425, on els mestres racionals de la cort Bernat de Gualbes i Pere de Sant Climent reclamen amb insistència al poeta, ciutadà de Girona, que posi al dia «lo compte de la sotsvegueria de la dita ciutat que havets regida per cert temps» (vegeu-les a Alberni 2003a: 373-377). El sotsveguer, lloctinent del veguer, era un funcionari governatiu amb poders independents rebuts directament del rei. En l'administració catalanoaragonesa, la subordinació de sotsvegues i sotsbatlles als respectius veguers i batlles no impedia una comunicació directa amb òrgans superiors. Per això Francesc de la Via, al cap dels anys, ha de donar compte de les seves activitats de taula, que s'intueixen més aviat tèrboles, directament al mestre racional de la cort.⁷

En l'època que ara interessa, les funcions de veguer i sotsveguer eren sobretot policials i militars, de garant de la pau i la seguretat, però també processals, de representació reial i de manteniment de les regalies. El veguer disposava d'una cort pròpia formada per tres oficials (sotsveguer, jutge o assessor, i procurador fiscal), l'escrivania (regida per un escrivà-notari que en tenia l'arrendament) i els saigs. El *Procés* de Francesc de la Via, a banda de les gràcies estilístiques que vulguem veure en el text, ens ofereix, pel mateix preu, un fris extraordinàriament verista (i, a més, verificable) de la cort del veguer de Girona entre els anys 1405 i 1408. Com si la trama narrativa fos el guió d'un *reality show* versificat, l'autor dóna veu als funcionaris de la seva oficina o secció, fent que cadascun prengui part d'una manera o altra en l'acció del procés: el veguer Dalmau de Darnius, el sotsveguer (que és ell mateix), l'assessor Guillem Icart, el procurador fiscal Bernat Eimeric, l'escrivà Bernat Coll, el saig Peire Nicolau. Sense oblidar la resta de saigs de la vegueria, els prohoms de la vila amb les respectives mullers, i alguns simples ciutadans d'identificació més difícil, que acaben de pinzellar el mapa d'aquest atapeït microcosmos local.

Com és sabut, les famílies de l'anomenat primer estament o mà major van monopolitzar durant anys els càrrecs municipals més importants de les ciutats catalanes, i això els va servir de trampolí per infiltrar-se en llocs clau de la burocràcia de l'estat com ara la cancelleria o els òrgans superiors de l'administració territorial (Mestre 1992: 797). Per poc líric que pugui semblar, és gràcies a l'afany de promoció social d'aquesta classe urbana emergent que ara podem identificar i documentar amb més o menys profusió tot un seguit de poetes i escriptors de l'època. Des de l'ambigu Bernat Metge, que l'any 1405 tot just acabava de recobrar el favor reial i començava a signar oficialment les cartes de Martí I com a secretari (Riquer 1959:

7. Vegeu Pacheco (1997: 101, n. 7), Lalinde Abadía (1966: 227-233) i Mestre (1992: 797 i 1101-1102).

183), fins a l'ambiciós Gabriel Ferrús, també notari i de Barcelona, que a base de llagotejar l'hereu de Ferran I amb un dramàtic plany «fet en persona de la reina», va obtenir de la muller del Magnànim el càrrec administratiu de receptor dels quarts al Principat l'any 1426, i poc després, no satisfet de formar part de la tresoreria reial (1432), va aconseguir arribar a batlle de Tàrraga (entre 1437 i 1440).⁸

Francesc de la Via és un escriptor molt aficionat a l'autocitació. El *Procés*, per exemple, conté clares al·lusions a l'activitat poètica del seu *alter ego* en la ficció, el sotsveguer-narrador. També *A bella Venus*, el seu poema llarg més complex i especulatiu, està farcit de cobles i fragments lírics suposadament atribuïts al jo narrador del personatge Francesc de la Via. El recurs li serveix principalment per superar la monotonia mètrica de les noves rimades, però alhora és l'excusa ideal per fer-se un vestit a mida que li permeti lluir-se com a poeta líric mitjançant la vella estratègia d'infiltrar textos propis en el panteó de la tradició literària més admirada, en aquest cas la dels grans clàssics occitans. Al començament del relat, doncs, quan la dama entra en escena, s'adreça a Francesc amb aquestes paraules (les cursives són meves):

Dix: —Mossèn sotsveguer,
denan vostra presença,
qui, segons m'antendença,
say tenits loch de rey,
e per nulh for no crey
qu'en cest fayt tingats part,
*si bé vós etz de l'art
dels verays amadors,*
vench far mes grans clamors [...] (vv. 154-162)

En aquest primer parlament, la senyora honora el narrador tot descrivint les nobles funcions del càrrec que ostenta, i dona per suposada la seva imparcialitat davant del cas. Però tot seguit introdueix una adversativa inquietant: «si bé vós etz de l'art dels verays amadors». Tenint en compte que bona part de l'acusació recau en l'escriptura d'una cobla amorosa, el fet com a mínim crida l'atenció. Uns mil versos més endavant, en plena dialèctica processal entre els dos contrincants, el lector entendrà de sobte que, en realitat, Francesc de la Via, a més de sotsveguer i poeta, és amic íntim de l'acusat, i que tota la comèdia del *Procés* té l'origen en el que podríem qualificar de broma privada entre ells dos. Això ajuda a explicar que, en una de les seves intervencions, en Tudela aprofiti per citar l'estrofa d'un «novelh cantar» de Francesc de la Via, aparentment inèdit i ofert en primícia al públic del *Procés*, equiparant-lo a la resta d'autoritats literàries del parnàs trobadoresc:

8. Per a Gabriel Ferrús i el seu cercle d'interlocutors literaris, vegeu Alberni (2003b).

la cobla us vull retrer
 que fech lo sotsveguer
 en son novelh cantar (vv. 2022-2033)

Però l'afinitat entre els dos personatges té arrels encara més profundes: De la Via no només està corruptament conxorxat amb Bertran Tudela en la ficció (ja que el defensa sense embuts des d'un càrrec oficial), sinó que, a més, resulta evident la seva participació més o menys fraudulenta en l'afer de la cobla de la discòrdia. La qual, ben mirat, com ja va assenyalar Riquer (1964: II, 100-101), no és pas una cobla, sinó la tornada d'un poema imaginari o perdut que diu així:

Corona d'aur, ab Francesch de la Via,
 en cest arrest prenh gaug e-z alagria;
 mas can ramir lo gan qu'ieu vos raubé,
 tristos me fuig e gaug mon cor sosté.

S'ha de reconèixer que la qualitat dels versos que han sobreviscut no incita pas a considerar la pèrdua, en el supòsit, com un fet gaire luctuós. El que compta, en tot cas, és la insistència de Francesc de la Via a presentar-se, ell i l'acusat, com a poetes lírics. Sobretot ell, és clar, que més amunt s'ha autodefinit com «de l'art dels verays amadors», i que farceix de manera sistemàtica els seus poemes narratius amb cobles suposadament pròpies.⁹ Al final de *A Bella Venus*, una obra més tardana, l'escriptor també deixarà constància de la seva desacomplexada reputació com a autoritat sancionadora en qüestions d'amor (vv. 235-238):

Cest amar no és fis
 ans és putanaria,
 que-n Francesch de la Via
 ho dix parlan d'amor [...]

Sigui com sigui, quan la dama s'adona de l'engany, ja és massa tard per fer marxa enrere. A aquestes alçades del procés tan sols li queda el recurs d'esbravar-se insultant amb ràbia els dos amics literats i amenaçar que portarà el cas a instàncies superiors, davant del rei Martí i el seu consell.

Tot plegat indica prou clarament que l'escriptor Francesc de la Via degué conèixer, en la vida real, un individu anomenat Bertran Tudela, del qual el personatge del

9. Fins al punt que, fent referència a les cinc cobles líriques i tornada intercalades a l'interior de *A Bella Venus*, Pacheco (1997: 117-118) insinua que, «adequadament ordenades, les cobles i la tornada podrien formar un poema independent, probablement una cançó». Aquesta hipòtesi, en tot cas, es pot posar en relació amb els fulls arrencats del manuscrit, que en efecte podrien haver contingut altres textos lírics de De la Via.

Procés és un retrat més o menys fidel.¹⁰ L'autor del poema, però, sempre tan acurat en la identificació dels seus contemporanis convertits en titelles de ficció, no deixa constància enlloc de l'estat o professió de l'heroi de la història, encara que es tracti del personatge més citat de tots els que intervenen en l'acció del poema. Per sort, però, el text ofereix indicis i pistes que la recerca arxivística s'ocupa de confirmar i ampliar.

Als vv. 473-474 se'ns diu que Bertran Tudela és «del regne d'Aragó» (una dada que el nom, sens dubte, ja deixava intuir). Als vv. 937-998, en la relació del saig encarregat de lliurar la lletra citatòria, se'ns informa que el dia 10 de maig de l'any 1406 en Tudela era a la cort de Barcelona, ballant despreocupadament en una cambra del palau reial entre el seguici d'escuders i donzelles de la «senyor'infanta».¹¹ El report d'aquesta trobada resulta molt interessant perquè De la Via hi posa en pràctica els seus millors dots de narrador, descrivint amb realisme com el saig Pere Nicolau arriba a Barcelona, a toc de vespres, i es perd pels carrerons de l'actual barri vell fins que un hostaler de bona fe l'informa que, si vol trobar en Tudela, ha d'anar-lo a buscar al palau reial. El passatge, d'altra banda, serveix per deixar constància que Bertran Tudela devia ser una persona relativament coneguda en els cercles de l'administració reial i en la cort barcelonina. Aquesta dada em sembla significativa. Però la informació més rellevant arriba als vv. 1725-1755, quan la dama, plena de ressentiment, fa memòria al seu antic amant de tot l'afer del quant i de la cobla (les cursives indiquen els passatges d'interès, que més endavant comentaré):

Vós haveyts fayt arengua
del furt del nostre guan;
yeu vos fau recordan
so que poder no us membre:
recorde-us qu'en satembre
anàvets Avinyó;
ab vostra companyó
fos en esta ciutat,
e fon-vos demandat
per lo dreig dels rocís
algús morabadís
qui són dreig del veguer,
e vós no u volgués fer,
per qu'elh vos arrestà

10. És oportú de recordar que, tant al *Procés* com a *A bella Venus*, els protagonistes de l'acció són persones reals i documentades. En el segon cas, a més, el text està farcit d'al·lusions i referències personals més o menys encobertes que resulten francament difícils de desentrellar.

11. Riquer (1964: II, 100) suggereix que es deu tractar de la infanta Isabel, filla de Pere el Cerimoniós i Sibila de Fortià, que en aquell moment vivia a Barcelona amb el seu germà, el rei Martí, i que l'any següent es va casar a València amb Jaume d'Urgell.

en so d'en Borrassà,
on stigués un dia.
 E Francesch de la Via,
 sotsveguer graciós,
 havén compaciós
 de la vostra persona,
 qui encara us resona,
 vench a vós visitar,
 e, can se'n volch anar,
 donàs-li cesta cobla
 qui tots mos mals me dobla,
 e vejats com disia:
 Corona d'aur, ab Francesc de la Via...

Els versos de la discòrdia ja sabem com continuen. I això ens porta a l'última informació que el text ofereix sobre en Tudela: com el sotsveguer, l'acusat del *Procés* també era poeta, i no pas de diumenge. En un punt del debat, quan ell es defensa dels atacs de la dama dient que, si no fos per la present acusació, ningú no hauria endevinat mai el seu «secret amorós», és a dir el nom real que s'amaga rere el *senhal* poètic dels famosos versos, aquesta li respon, encara més enrabiada (vv. 1872-1887):

Vós farets la raysó,
 car, cert, no us tindrà pro
 lo parlar clausulat
 ne ben retoricat;
 car tuig li trobador
 son gran garrulhador,
 yeu ho say clar e bé.
 Diatz: ¿e no us sové
 so que-m dixés entany,
 gran re ha prop d'un any,
 que perlàvem abdós,
 que totes les cansós,
 dances, cobles, tornades
 qu'eran per vós dictades,
 fèyetz per amor mia?

En Tudela, doncs, si hem de fer cas del text, no és poeta d'una sola cobla, encara que els cançoners conservats de l'època no hagin transmès ni un trist vers seu. Aquesta pruija versificatòria d'acusat i sotsveguer, que s'alimenta dels llocs co-

muns més fressats de la lírica trobadoresca (el tema del secret amorós, el motiu de la penyora d'amor robada) i, sobretot, la curiosa insistència de De la Via per fer literatura de la pròpia literatura,¹² s'han de relacionar amb la divulgació creixent de models culturals fins llavors exclusius de la Cort entre les capes mitjanes urbanes, mercantils i de professions liberals. És en el context de la nova dinàmica cort-ciutat, indestriable del procés d'auge econòmic i polític dels centres urbans a finals del segle XIV, que té lloc aquesta imitació de la cortesia de la *fin'amor* en ambients tan poc curials (o de curialitat tan poc cortesa) com són els cercles de notaris, juristes i oficials reials d'una ciutat com Girona.

Abans he avançat que els documents permeten confirmar i ampliar algunes de les informacions del poema. Gràcies a Rubió i Lluch (1908-21: II, 374) sabem, des de fa temps, que el 17 de novembre de 1404 el rei Martí va escriure una carta dirigida a un «Bertrando de Tudela, in curia romana residenti» per agrair-li els seus serveis i la mostra d'una tovallola enviada des de la cort pontificia. En la carta el rei encarrega a Tudela de trametre una dotzena més de peces com aquella i d'ocupar-se de la compra de dos frontals d'altar de la millor qualitat possible (ACA, canc., reg. 2248, f. 77v). Doncs bé, ara aquesta informació es pot completar amb tres cartes més de Martí I a diverses autoritats eclesiàstiques i civils en recomanació del «feel de casa nostra en Bertran de Tudela, com se'n vaja de present al servey del Pare Sant» en qualitat de *scriptor* (aquesta precisió només s'especifica en els dos primers documents, que són escrits en llatí [ACA, reg. 2293, f. 59rv]). El rei afegeix que això sigui fet «per esguard del feel secretari nostre en Johan de Tudela, germà del dit Bertran, com per tal com havem affecció al dit Bertran». La dada no fa sinó confirmar una antiga sospita de Martí de Riquer (1964: II, 100), que ja havia ensumat el possible parentesc entre el personatge de ficció del *Procés* i el conegut secretari de Martí l'Humà, excel·lent prosista (per cert, és qui signa tots els documents citats) i contemporani de Bernat Metge, durant un temps, en l'exercici del càrrec.

Les tres cartes estan datades a Barcelona el 9 de maig de 1406. En aquesta data, per als súbdits de la corona catalanoaragonesa, la cúria papal (sovint dita «romana» als papers de la cancelleria reial) no era altra, des de feia anys, que la cort avinyonesa del Papa Luna (Riquer 1959: 73). Això ens permet suposar que el Bertran de Tudela real, un escrivà de la cancelleria de Martí I que va ser enviat (almenys dues vegades) en missió de serveis a la cort d'Avinyó, podria ser el personatge històric que s'amaga darrere la figura de l'amant secret de Corona d'aur, la senyora ridiculitzada al *Procés* de Francesc de la Via.

12. A *A Bella Venus* l'artifici arriba fins a l'extrem de fer rebre al jo poètic de Francesc de la Via el «trelat d'una tensió / d'una fort qüestió / qu'és entre dos amants», composició que, casualment, «[...] és semblans / d'una que-z eu na fi / al molt honrat cozi / [...] / Micer Bernat Belloch».

Les notícies de tipus cronològic extretes del poema encaixen sense fissures amb les dels registres cancellerescos: segons el text, el dia 10 de maig de 1406 en Tudela era a la cort de Barcelona; i en efecte, només un dia abans, el 9 de maig, el rei signa tres cartes des d'aquesta ciutat per tal de recomanar el seu escrivà, que es disposa a sortir vers la cort pontifícia. No cal pas bastir grans hipòtesis per adonar-se que, un any o dos abans, fent via cap al mateix destí (que la suma dels quatre documents citats deixa entreveure com a habitual per a aquest escrivà), en Tudela es podria haver aturat a Girona, on hauria compost, amb l'ajuda del sotsveguer De la Via, la famosa cobla-tornada del *Procés*. És més: si el novembre de 1404 el rei se li adreça com a «resident en la cúria romana», resulta temptador de pensar que un mes abans, al setembre, com recull el poema, de camí cap a la Provença, l'escrivà i el seu seguici podrien haver-se aturat a Girona («recorde-us qu'en setembre / anàvets Avinyó; / ab vostra companyó / fos en esta ciutat, / e fon-vos demandat / per lo dreig dels rocís / algús morabadís / qui són dreig del veguer».) I no només per fer una visita de cortesia a Corona d'aur, sinó perquè les lleis obligaven els viatgers a fer parada en determinats nuclis urbans per pagar el dret de pas, que és justament allò que Bertran Tudela es nega a fer en el poema, cosa que el porta a ser arrestat «en so d'en Borrassà».¹³

El pas entre l'estiu i la tardor de l'any 1404 va ser un moment de gran activitat política i militar a casa nostra: la ciutat de Barcelona i el rei d'Aragó preparaven l'estol català de sis galeres que havia d'ajudar el papa Luna a conquerir Roma, i en el qual va embarcar-se com a oficial el poeta i cavaller Gilabert de Pròixida, que moriria poc després, a Gènova, enmig de l'epidèmia de disenteria que es va abatre sobre la ciutat i que obligaria la cúpula papal a retrocedir cap a Saona. Però això és una altra història, i ja s'explica en una altra ocasió. Tornant al *Procés*, hem d'admetre que no deixa de ser curiós que la data en què comença l'acció fictícia del poema, el 6 de maig de 1406 (quan l'eufòria real de la conquesta de Roma ja s'havia esfumat del tot, com per art d'encanteri, i Benet XIII estava absolutament arruïnat), sigui tan acostada al moment en què l'escrivà Tudela és enviat al servei del papa (només tres dies després, el 9 del mateix mes). Altra vegada, doncs, fent camí cap a Avinyó, en Tudela i els seus acompanyants s'havien d'aturar per força a la ciutat de Francesc de la Via: de fet, en aquest cas les dates són tan ajustades que l'escrivà podria haver sojornat *realment* a Girona durant els dies en què té lloc la seva intervenció literària, és a dir des del 23 de maig fins al dia de Sant Joan. Després, Bertran Tudela podria

13. Possiblement es tracta d'una simple casualitat, però val la pena d'assenyalar que hi ha un notari gironí amb el nom de Pere Borrassà que és nomenat al càrrec de notari reial en una data molt acostada al moment en què Bertran de Tudela, com veurem de seguida, accedeix al notariat, entre 1399 i 1400 (ACA, cancelleria, reg. 2305, ff. 12r i 18r).

haver continuat la seva ruta cap a la cort papal. El text ja només ens diu que ell, la dama i els respectius següicis van marxar cavalcant:

e tenguéron lor via
manan gran alagria
ab dolç sbatimén,
no say on, veramén,
car yeu despuys no-ls vi (vv. 2908-2912)

És possible, però, que la via fos cap a Avinyó, perquè hi ha constància que l'any 1415 Bertran de Tudela encara continuava al servei del Sant Pare com a escrivà: es conserven almenys dues lletres executòries de Benet XIII a Ferran d'Antequera (dues recomanacions de bisbes), escrites des de Cotlliure i des de Peníscola els mesos de novembre i desembre d'aquell any, signades per un inconfusible B. de Tudela (Miquel 1948: núm. 777, 781). Ben mirat, l'esment de la dama a «lo parlar clausulat / ne ben retoricat» del seu examant podria ser llegida com un nou element de reforç de la identificació del personatge literari amb aquest escrivà regi i papal procedent de l'escrivania de Martí I.¹⁴

Tot el que s'ha dit fins ara confirma que l'autor del *Procés* va voler jugar a crear un guió fictici a base d'elements extrets de la seva realitat més immediata: l'escenari (la seva ciutat natal i la cort de Barcelona), els personatges (que són l'autor i els seus amics, veïns i conciutadans), les dates en què té lloc l'acció (que coincideixen i se sobreposen a les de la història real atestada als documents de l'època), i el llenguatge (que és el propi d'un procés real però manté en tot moment les convencions retòriques de la narració en vers i el lèxic de la *fin'amors*). Fins i tot l'anècdota en què es basa la trama argumental, la suposada ofensa feta a una dama en una renyina d' enamorats, sembla tenir l'origen en alguna tafaneria de cort no gens fantàstica. Aquesta, però, és una notícia que els protocols notariais i els registres de cancelleria, indiferents a tota suggestió poètica, no tenen per costum d'inventariar.

ANNA ALBERNI
Institut de Llengua i Cultura Catalanes,
Universitat de Girona

14. Encara hi ha documentació més antiga que pot fer referència a aquest mateix individu. Les llistes de notaris reials de la cancelleria registren un Bertran de Tudela, oriünd de Saragossa, que és nomenat oficialment al càrrec l'any 1399 (ACA, canc., reg. 2305, f. 12) i que consta com a testimoni en documents anteriors dels anys 1397 i 1398, sempre afiliat a l'escrivania del rei (ACA, canc., reg. 2304, ff. 10, 12, etc.) Res no impedeix pensar que es podria tractar del mateix individu, atestat en els primers anys de la seva carrera professional. Anant encara més enllà en el temps, hi ha notícies d'un Bertran de Tudela, ciutadà de Saragossa, que Joan I va nomenar com a justícia d'Almudèvar l'any 1393 (ACA, canc., reg. 1916, f. 1rv). Val la pena d'afegir que Simon Miró, un dels cavallers de la cort de

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERNI 2003a: Anna Alberni, *El Cançoner Vega-Aguiló (BC, mss. 7-8). Estructura i contingut*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- ALBERNI 2003b: Anna Alberni, «Gabriel Ferrús i els seus interlocutors literaris: noves dades sobre un poeta barceloní del segle XV», *RPh*, 57.1, 1-27.
- AHG: Arxiu Històric de Girona.
- CÁRCEL ORTÍ 1998: María Milagros Cárcel Ortí, «Casa, corte y cancellería del obispo de Valencia Hug de Llupià (1398-1427)», *AEM*, 28, 636-659.
- CLARA 1984: Josep Clara, «Entorn de la personalitat del poeta Francesc de la Via», *ATCA*, 4, 193-217.
- FIELD 1989: Ramon Vidal de Besalú, *Obra poètica*, ed. Hugh Field, Curial, Barcelona.
- GRIFOLL 1995: Isabel Grifoll, «Les noves rimades entre el jo líric i la ficció de la prosa», a *La narrativa in Provenza e Catalogna nel XIII e XIV secolo*, Pisa, ETS, 109-144.
- GUILLERÉ 1992-93: Christian Guilleré, *Girona al segle XIV*, Barcelona, PAM, 2 vols.
- JULIOL I ALBERTÍ 2001: Griselda Juliol i Albertí, *Llibre Vermell de la Ciutat de Girona (1188-1624)*, Lleida, Fundació Noguera-Pagès.
- LALINDE ABADÍA 1966: J. Lalinde Abadía, *La jurisdicción real inferior en Cataluña. Cortes, veguers, batlles*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Museu d'Història de la Ciutat.
- LLORENS 1935: A. Llorens, «Francesc de la Via a Bella Venus», *EUC*, 20, 34-97.
- MASSÓ 1923: Jaume Massó i Torrents, «La cançó provençal en la poesia catalana», a *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, IEC, I, 341-461.
- MESTRE 1992: *Diccionari d'Història de Catalunya*, ed. Jesús Mestre, Barcelona, Edicions 62.
- MIQUEL 1948: Francisco J. Miquel Rossell, *Regesta de letras pontificias del Archivo de la Corona de Aragón: sección Cancillería Real (Pergaminos)*, Madrid, Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos.
- OLMOS Y CANALDA 1949: Elías Olmos y Canalda, *Los Prelados valentinos*, Madrid, CSIC.
- PACHECO 1997: Francesc de la Via, *Obres*, ed. Arseni Pacheco, Barcelona, Quaderns Crema.
- RIQUER 1944: Martí de Riquer, «El senhal en los antiguos poetas catalanes», *Revista de Bibliografía Nacional*, 5, 247-261.
- RIQUER 1959: Martí de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- RIQUER 1964: Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana. Part Antiga*, Ariel, Barcelona, I.
- RIQUER I. 1992: Isabel de Riquer, «Les poèemes narratius catalans en noves rimades des XIVe e XVe siècles», *RLaR*, 96, 325-350.
- RIQUER I. 1993: Isabel de Riquer, «Poemas catalanes con citas provenzales y de poetas de otras lenguas», a *O cantar dos trovadores (Santiago de Compostela 1993)*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 289-314.
- RUBIÓ I LLUCH 1908-21: Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, IEC, 2 vols.
- SOBREQUÉS 1973: Santiago Sobrequés, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial.

Barcelona que actuen com a testimonis en la carta de presentació fictícia de l'acusat al *Procés*, molt ben documentat a la cancelleria reial, va ser ambaixador del rei d'Aragó a la cúria papal l'any 1408 (ACA, canc. reg. 2184, f. 105v). I existeix la sospita fundada d'una possible connexió de Francesc de la Via amb ambients curials eclesiàstics a través del servei fet al bisbe de València, Hug de Llupià, abans de l'any 1411, servei en paga del qual l'escriptor va cobrar 500 florins d'or «in adiutorium matrimonii» [AHG, notaria 6^a de Girona (P. de Cervià, vol. 132), editat per Clara 1984]. Hug de Llupià-Bages (? - 1427), bisbe de Tortosa (1379-97) i de València (1397-1427), fou una persona molt culta i relativament documentada: vegeu Olmos y Canalda (1949: 102-107) i, més recentment, Cárcel Ortí (1998).